

Konference sociologů některých socialistických zemí

V listopadu 1964 se konala ve Varšavě mezinárodní sociologická konference za účasti polských, maďarských, rumunských a československých pracovníků. Jednání konference bylo neobyčejně obsažné, zahrnovalo větší část základních a aktuálních problémů jak z obecné sociologie, tak i z oborů sociologie práce a sociologie venkova, kterým se věnovaly příslušné sekce.¹

Konference obrazila vysokou úroveň polské sociologie a současně určité vyzrávací tendence sociologické práce v ostatních zúčastněných zemích, pro jejichž představitelů seznámení s výsledky hostitelů znamenalo významný podnět pro další práci. Šlo o výměnu teoretických názorů i výzkumných zkušeností, která může sehrát značnou úlohu nejen v celkové orientaci a fundování sociologické práce v jednotlivých zemích, ale zejména v navazování badatelské kooperace.

Úvodní referát, věnovaný teoretickým problémům sociologických výzkumů v socialistických zemích, přednesl J. Wiatr (Polsko). Historický materialismus je teoretickým základem marxistické sociologie, je však třeba, aby řešil řadu problémů, souvisejících s novými rysy naší společnosti. Wiatr se zabýval třemi z nich: 1. úloha spontánních a řízených procesů ve vývoji socialistické společnosti; 2. úloha politiky; 3. charakter nové společenské diferenciace, s níž souvisí vyrovnávání egalitárních a antiegalitárních tendencí.

Diskusi vyvolalo zejména jeho tvrzení, že ekonomika ovlivňuje politiku za socialismu slaběji než dříve a spíše nepřímo a že politika je primárnější. Úsilí o hospodářský rozvoj zůstává krajů vysvětloval jen jako důsledek politických úvah.

H. Kazaku (Rumunsko) souhlasila s platností této teze jen pro přechodné období. Po vybudování socialismu je závislost politiky na ekonomice bezprostřednější než kdykoli jindy.

J. Tauber (Československo) poukázal na to, že nejde ani tak o politiku, jako o sociální vztahy v nejširším smyslu, jejichž úloha v souvislosti s urychlením vědeckotechnické revoluce vystoupila do popředí.

Wiatr uvedl čtyři faktory společenské diferenciace za socialismu: rozdíl města a venkova, nerovnoměrné rozdělování ekonomických hodnot, rozdíly ve znalostech a vzdělání a existenci státu, s nímž jsou spjaty rozdíly

v účasti při rozhodování. Tyto faktory prohlásil A. Hegedüs (Maďarsko) za druhotné; hlavní je podle něho charakter dělby práce ve společnosti, jenž má již nyní větší úlohu než třídní rozdíly dělníků a rolníků a určuje i rozdělení příjmů a moci.

J. Szczepeński (Polsko) postavil problém typu osobnosti za socialismu, což vyvolalo diskusi o vztahu mezi Marxovým modelem osobnosti, která po likvidaci vykořisťování nebude znát motiv výdělků a nutnosti využívat tohoto motivu za současných hospodářských vztahů.

Tím se jednání hned od počátku přiblížilo dnes klíčovému problému marxistické sociologie, kterým bezesporu je problém odcizení a jeho překonávání. Tento problém se z plenárního zasedání přenesl do jednání sekce sociologie práce, kde o něm referoval J. Strzelecki (Polsko). Historie přinesla dva hlavní a vzájemně spjaté modely překonávání odcizení v práci. Je to model subotníků (pocit odpovědnosti dělníků za splnění výrobního úkolu, pateticky identifikovaný s morální normou; hluboce pocitovaný souvislost mezi výrobní činností a uspokojením společenských potřeb, vyvolávající pracovní obětavost; práce ve funkci třídního boje a rozvoje člověka) a model hrdiny výroby (důraz na individuální výkon, pojatý jako výraz vztahů k hodnotám socialistického zřízení). Na pozadí těchto ideologických modelů byla ukázána složitost a postupnost procesu překonávání odcizení. Čím dále od odstranění soukromého vlastnictví, tím větší stupeň nezávislosti ostatních činitelů odcizení, jako např. typu či obsahu práce nebo stupně účasti v rozhodování. Výzkumy uspokojenosti prací, dělnické samosprávy i brigád socialistické práce směřují k vědeckému poznání těchto činitelů.

A. Hegedüs a M. Markus (Maďarsko) ostře odsoudili tendence zastírat problém odcizení za socialismu pod záminkou tzv. „obranu socialismu“. Jde o apologetiku, hájící pouze daný stav, ale překážející rozvoji socialismu. Vědecký přístup sociologa nepřipouští obhajobu daného stavu; hájí ovšem zásadní funkci a úlohu socialistické společnosti. Bez vyjasnění pojmu „odcizení“ by musely výzkumy v oblasti sociologie práce zůstat jen na empiricko-statistické úrovni. I za socialismu vlastnické vztahy (např. v souvislosti s plánováním) mohou plodit situaci odcizení. V pro-

¹ Zprávu o jednání plenárního zasedání a sekce sociologie práce vypracoval D. Slejška, o sekci

sociologie venkova informuje J. Pašiak.

cesu překonávání odcizení vystupuje do popředí dříve zatlačená humanizující funkce práce a hlavní úlohu hraje identifikace subjektivní a objektivní sféry vztahu „člověk — práce“. Menší význam přikládali maďarští sociologové problémům vztahů mezi lidmi a organizacemi, které podle nich mohou přispívat pouze k řešení drobných problémů závodu. Přitom současně vyzvedli dva aspekty odcizení: „člověk — práce“ a „člověk — instituce“.

Naproti tomu A. Matejko (Polsko) považoval aplikaci pojmu identifikace v této souvislosti za příliš psychologizující a obecný přístup. Důležitější jsou konkrétní modely humanistických vztahů v pracovních prostředích, ve kterých se řeší otázky vztahů pracovníka k pracovní skupině, k nadřízenému, k organizacím, jež působí na závodech. Vystavávají otázky shody nebo neshody mezi těmito vztahy a úlohy dělby práce při jejich utváření nebo narušování. Studium těchto problémů umožní, aby vědecká práce sociologů byla využita pro společenskou kontrolu.

D. Slejška (Československo) uvedl, že vyjasnění pojmu odcizení a jeho povahy v našich podmínkách bude spíše výsledkem než předpokladem sociologických výzkumů pracovních vztahů. Stupeň překonávání odcizení je indikátorem stupně prohlubování vztahů socialistického vlastnictví, které ve své podstatě je rozpornou jednotou soustředěnosti a kolektivity. Charakter práce ovlivňuje rozhodujícím způsobem možnost účasti na rozhodování, což je projevem jeho působení na utváření vlastnických vztahů. Jsou sice případy, kdy pracující aktivní politickou prací na závodech substituují neuspokojenost monotónní prací, ale teprve převrat v charakteru práce rozhodne o překonání odcizení v masovém měřítku. Identifikace subjektu s objektem (která nikdy nemůže být absolutní) i pokrokové utváření společenských vztahů na pracovištích jsou stejně významnými stránkami jediného procesu dezalienace.

M. Cernea (Rumunsko) vyslovil pochybnost, zda lze pro podmyslku socialismu vůbec používat pojmu „odcizení“, jenž vyjadřoval starou situaci. I společenské vztahy mají důležitou subjektivní stránku, proto nelze zkoumat jen jejich objektivní projevy. Překonání odcizení za socialismu znamená současně likvidaci příslušných objektivních podmínek i tvorbu pravdivého uvědomění nových vztahů.

Výměna názorů na problémy odcizení byla cenná tím, že neprobíhala na hladině dedukování z filosofických, respektive obecně sociologických teorií, ale tvořila jednotný celek s materiály konkrétních výzkumů, o kterých bylo na konferenci referováno. Konference se vlastně stala platformou účinné konfrontace teoretických hypotéz o překonávání odcizení a výzkumů těch stránek společenské skutečnosti, ve kterých tento proces především probíhá. Všechny výzkumy, jejichž materiály byly obsahem referátů na plenárním zasedání a v sekci sociologie práce, se týkaly pracovních vztahů a jako takové byly přínosem k řešení problematiky překonávání odcizení

v pracovní sféře. Podle obsahu je lze rozdělit zhruba do tří skupin:

1. Výzkumy týkající se bezprostředně pracovní činnosti.
2. Výzkumy neformálních vztahů v pracovních skupinách.
3. Výzkumy účasti pracovníků v životě závodu (včetně účasti na řízení).

V první z uvedených skupin výzkumů téměř bezvýhradně dominovali polští soudruzi, kteří tu vykázali pozoruhodné výsledky, a to mj. díky koordinovanému spolupracovnímu úsilí sociologů, psychologů a fyziologů.

A. Hansen v referátu, jenž účinně spojoval hlediska všech těchto tří oborů, prokázal význam fyziologické analýzy práce, zejména při zjišťování a překonávání nedostatku souladu mezi požadavky, jenž jsou kladeny člověku při vykonávání určité práce a jeho reálnými možnostmi.

M. Sokolowska referovala o pohlaví jako činiteli vztahu k práci. Náznaky o tom, že ženy mají zvláštní sklon k vykonávání jen určitých prací, vyvracela materiály, svědčícími o tom, že především kulturně společenské a nikoliv psychologické podmínky vedly k malému podílu žen v určitých povoláních a k jejich početní převaze v jiných povoláních. Mnoho záleží na modelu daného pohlaví v dané kultuře. Z referátu vyplynul důležitý metodický požadavek, aby parametr pohlaví byl zaváděn do všech sociologických výzkumů vztahu k práci a aby se v tomto směru uplatňovala multilaterální analýza. Jako zajímavý výsledek výzkumů Sokolowska uvedla zjištění, že pracovní absence je tím nižší, čím vyšší je postavení člověka na pracovišti a v povolání.

T. Tomaszewski podal zprávu o výzkumech pracovní motivace, které jsou prováděny v Polsku velmi intenzivně. Motivy jsou studovány v průmětu iniciativ, voleb (preferencí), odporů, konfliktů, názorů a subjektivních odrazů situace. Dosavadní výsledky umožňují vyznačit tyto tendence a zásady postupu lidí při plnění pracovních úkolů: efektivita (úkol dovést k výsledku), užitek (materiální či společenský, mj. prestiž), bezpečnost, pohodlí (minimalizace námahy), přitažlivost, konformismus (přihlídnutí k cizímu hledisku nebo zájmům).

M. Jarosińska seznámila účastníky se zajímavými výzkumy, jejichž předmětem byla první práce mladých dělníků. Ukázalo se, že adaptace k nové situaci, dané pracovní činností, je velmi složitým procesem, ovlivněným jak aspiracemi a hodnotami, jež se utvářely v procesu přípravy k práci ve škole i v rodině, tak i pro mladého dělníka novými požadavky pracovní skupiny a závodu. Mládež spojuje s prací především možnost uplatnění svých schopností a znalostí a založení své pozice ve společnosti.

J. Hoser analyzoval výsledky výzkumů inženýrských kádrů v Polsku. Potvrdily správnost odlišování skupin administrátorů a specialistů, neboť zejména ve vysokých postaveních jsou podobnosti mezi specialisty různých oborů větší než mezi specialistou a administrátorem se stejným vzděláním. U inž-

nýrů vystupuje do popředí specialistická orientace, která se neidentifikuje s formální organizací pracoviště, a to zpravidla k užítku věci. Uspokojenost prací je u nich spjata nejen s výdělkem, ale i s charakterem práce, umožňující tvořivé uplatnění v technické sféře. Vztahy mezi inženýry a dělníky jsou pozitivní, i když spíše formální než přátelské. Zatímco vztahy s kolegy, podřízenými a nadřízenými uvádějí inženýři na předních místech pozitivně hodnocených pracovních podmínek, nejzáporněji hodnotili organizaci práce.

Již některé z uvedených referátů o výzkumech demonstrovaly neoddělitelnou souvislost vztahu k práci a vztahů mezi lidmi a skupinami v pracovním procesu. Teoretickým otázkám výzkumu vztahů v pracovních skupinách dělníků byl věnován referát D. Szejšky. Výzkumnými údaji doložil nutnost odlišovat formální a neformální vztahy v pracovních skupinách. Mohou si sice sblížovat, nelze však očekávat jejich identifikaci, neboť neformální vztahy empatie jsou vždy bohatší a pružnější než organizační struktura pracovních sil a ustavují důležité vazby mezi malými skupinami v rámci závodu, i když ty přímo nekooperují. Vzhledem k rozdílnosti komunikativních a preferenčních vazeb je třeba při výzkumech neformálních vztahů spojit metodu sociometrického interview a interakcionistického pozorování. Referát se pokusil o dynamickou typologii neformálních struktur pracovních kolektivů podle kritérií soustředěnosti a utváření podskupin. Předvedené sociogramy demonstrovaly tezi, že stupeň stmelenosti jádra skupiny, tvořeného osobnostmi s nejvyšší přirozenou autoritou, je v značné míře nepřímým úměrným stupni zpětné vazby od jádra k ostatním členům skupiny. Vzhledem k výchozím předpokladům o organickém skloubení společenské makrostruktury a mikrostruktury a o kolektivisticky hierarchické struktuře socialismu, byl zdůrazněn význam výzkumu těchto vztahů i pro všeobecnou teorii řízení, kde stojí obdobný problém optimálních proporcí mezi stmeleností vedoucích skupin na různých stupních řízení a jejich zpětné vazby na řízené kolektivy.

J. Wiatr vyjádřil pochybnosti o důležitosti odlišování formálních a neformálních vztahů v podmínkách současného vývoje společnosti, pro něj je příznačný silný organizační tlak a institucionalizace. Podle jeho mínění neformální vztahy značně ztrácí na významu. Místo toho klade prvořadý důraz na odlišení skupin podle kritéria dobrovolnosti jejich utváření a členství.

Z. Gostkowski (Polsko) naproti tomu zdůraznil, že v každé továrně existují formální i neformální systémy vztahů, což vede jak k utváření nejrůznějších podskupin pracovníků, tak i k určitému dualismu v jejich postojích a názorech. Dále poukázal na to, že stmelení pracovních skupin nemusí ani za socialismu probíhat vždy po linii, příznivě zvyšování produktivity, ale někdy je to právě

naopak stmelení po linii opozice vůči úkolům organizace a metodám jejího řízení.

A. Matejko věnoval svůj referát sociologickým aspektům tvořivé intelektuální práce v kolektivech. Vyvstávají otázky sladění individuální svobody a tvůrčí iniciativy se společensky institucionálními nároky kolektivu, stmelenosti kolektivu a autonomie jeho jednotlivých členů. Probíhá dialektický boj dvou protikladných tendencí, z nichž jedna směřuje k maximální vnitřní stmelenosti kolektivu (jež vyžaduje větší nebo menší dávku konformismu členů), druhá pak, postulující tvořivost, je zaměřena proti stagnaci, kterou hrozí stmelenost, jakmile s sebou začíná nést zkonstatačnost. Dosavadní výsledky výzkumů umožnily formulovat hypotézu o cyklických přechodech od organizace dostředivé (opřené o určitou osobnost) k organizaci odstředivé (opřené o decentralizovanou moc) a zpět.

Referát A. Matejky byl obsažen v materiálech konference, z časových důvodů však nemohl být bohužel přednesen.

K. Doktor (Polsko) odlišil 2 společenské struktury průmyslového závodu: výrobní (skupiny v závodech se diferencují podle místa ve společenské dělbě práce) a spotřební (podle podílu ve spotřebním fondu). Tyto struktury se částečně překrývají, částečně přesahují. Socializace velkých společenských struktur nemusí vést k socializaci chování na pracovišti tehdy, vykonávají-li silnější vliv tyto tzv. mikrozávodní struktury.

Proces překonávání odcizení za socialismu se netýká jen přímo pracovní činnosti, ale i spojení práce s účastí na řízení. Nemálo zkušeností o této stránce přinesla v Polsku soustava dělnické samosprávy, která proto oprávněně je předmětem intenzivního badatelského zájmu polských sociologů. Přehled o těchto výzkumech podala M. Jarosz. Kromě dlouhodobého výzkumu, provedeného pracovníky Ústavu Filosofie a sociologie PAV,² je to celá řada výzkumů, prováděných různými resortními i odbornými pracovišti. Byl získán materiál, umožňující konstruovat určitý model dělnické samosprávy, proměnný podle povahy struktury osazenstva. Referentka zdůraznila potřebu „zmezinarodnění“ této problematiky zejména účinnou koordinací výzkumů, sjednocením problematiky a metod a organizací společných výzkumů.

J. Kulpińska při analýze ložských výzkumů zdůraznila, že účast na řízení je třeba pojímat v širším kontextu účasti pracovníků na činnosti závodu a jeho osazenstva. Byla vypracována tato typologie motivů aktivity:

I. Osobní:

1. expresivní (přání uplatnit se, dosáhnout uznání)
2. instrumentální (přání účinnější činnosti v rámci profesionální role).

II. Altruistické:

3. přání pomoci jiným
4. usměrněné na skupinu (získání pozice pro vlastní skupinu)

² O něm jsme podali zprávu ve „Filosofickém časopise“, 1961, č. 1, str. 115 an.

5. ideologickopolitické, spjaté se soustavou hodnot.

Neméně pozoruhodná je odstupňovaná typologie postojů pracovníků vůči závodu:

1. pozitivní — pasivní (tj. spokojení, ale nezainteresováni, hlavně méně kvalifikované ženy)
2. pozitivní — informovaní
3. pozitivní — aktivní (závodní aktiv)
4. negativní — pasivní (nespokojení a nezainteresováni, toužící odejít)
5. kriticky negativní — aktivní (neakceptují závod plně — kritičnost roste s úrovní vzdělání)
6. negativní — aktivní (nespokojení, vystupující proti organizaci).

Společný referát *M. Hirsowiczové a W. Morawského* podal výsledky výzkumů informovanosti o podnikových záležitostech a úlohy institucí společenské účasti. Ukázaly, že dělba práce omezuje vztah pracovníka k cílům organizace. Za socialismu má dělník vědomí společenského významu své práce, avšak dezintegrací důsledky dělby práce se nelikvidují automaticky. Reálné možnosti alespoň přiblížit řadu všeobecných problémů závodu všem pracovníkům jsou dány existencí jak méně institucionálních forem (výrobní porady, závodní časopis a rozhlas), tak i specializovaných organizací společenské účasti (dělnická samospráva, odbory aj.). Při výzkumech efektivity prostředků masové komunikace v závodech bylo účinně použito experimentálních technik.

M. Cernea založil svůj referát na výzkumech rumunských sociologů, které se zabývaly obdobnými vztahy za zajímavého aspektu ekonomického vědomí. Výzkumy sice nedostí respektovaly rozpornost daných procesů, jasně však ukázaly, že účast dělníků na řízení podniku napomáhá utváření jejich ekonomického myšlení. Byl zkoumán zejména vliv soutěžení, materiální zainteresovanosti, pracovního procesu přímo. Ekonomické vědomí nelze pojímat izolovaně od morálních a jiných názorů, protože všechny vystupují společně v jednom a téže chování.

S. Walis (Polsko) namítal, že místo pojmu „ekonomické vědomí“ by bylo vhodnější hovořit o ekonomickém, morálním atd. chování. Na výrobních poradách např. člověk nevypíná morální a jiné motivy.

M. Markus (Maďarsko) na základě vlastních výzkumů potvrdila, že informovanost je předpokladem demokratických vztahů na závodě. Pověsila si rozdíl mezi rumunskými výzkumy, kde byl zjišťován velmi pozitivní postoj dělníků k poradám a výzkumy maďarskými i jugoslávskými, kde dělníci stavěli samosprávu na poměrně nízký stupeň v pořadí hodnot. Poukázala na metodickou nutnost pečlivějšího odlišování i toho nejupřímnějšího verbálního mínění od reálné činnosti.

J. Hoser prohlásil účast na řízení za důležitou ve srovnání s uspokojeností prací. Zá-

leží na tom, v jaké míře pracovní pozice umožňuje tvůrčí svobodu. Avšak současné člověk může být uspokojen svou prací, přičemž problémy řízení jej vůbec nezajímají.

J. Strzelecki zdůraznil korelaci mezi stupněm účasti na řízení závodních záležitostí, resp. silou příslušných motivací a stupněm kvalifikace. Ve srovnání se zvyšováním pracovní kvalifikace mají formální organizace jen druhotný význam. K tomu podotkla *J. Kulpiňská*, že tato závislost je silná u nízkých stupňů, kdežto vysoký stupeň kvalifikace ještě nemusí vést k vysokému stupni účasti. Je to ovlivněno aspiracemi.

Podle *A. Sarapaty* (Polsko) je potřeba účasti pracujících na řízení perspektivně silnější než se může zdát. Je mezi postuláty dobré organizace práce i tehdy, když nemá bezprostřední výsledky.

A. Hegedűs polemizoval s bezkonfliktním pojetím ekonomického vědomí za socialismu. Nejde jen o přežitky kapitalismu. Ekonomické konflikty samotného socialismu jsou odráženy v konfliktech ekonomického vědomí. K rozporům v názorech na úlohu a možnosti účasti na řízení podotkla, že je tu nebezpečí krajních stanovisek. Pro řízení za socialismu mají význam dvě kritéria: optimalizace a humanizace, mezi nimiž je stále rozporné napětí. Jednostranný důraz na optimalizaci by vedl k byrokracii, jednostranný důraz na humanizaci ke zpomalení rozvoje výroby.

D. Slejška uvedl, že vlastní výzkumy ukázaly ne jedno, ale celou řadu slabín při účasti na řízení. Nejsou to jen nekvalifikovaní dělníci a ženy, ale i mládež a řadová zaměstnanci v administrativě. Obtížnými problémy jsou realizace připomínek, odpovědi na nesplnitelné návrhy a nedostatek času na ekonomické vzdělání a také řada psychologických činitelů jako je ostýchavost, pocit méněcennosti. K postojové typologii *J. Kulpiňské* Slejška připomněl, že kritérium aktivity lépe uplatňovat ne dichotomicky, ale v podobě řady stupňů od úplné pasivity přes vybavování z pasivity, aktivity v drobných záležitostech atd. až k aktivitě na úrovni celozávodní. V zásadní shodě s Hegedűsovým pojetím dvou kritérií vyznačil možnost dvou krajních modelů hospodářského řízení: modelu managerského a modelu absolutně kolektivistického. V takové krajnosti by však již sotva byly socialistickými. Socialistické řízení vždy tak či jinak spojuje oba zřetele jakožto jednotu protikladů. Prakticky jde o rozporné spojení zásady jediného odpovědného vedoucího se zásadou participace bezprostředních výrobců. Socialistické řízení může mít celou škálu modelů, žádný z nich však nemůže být „ideálním“ ve smyslu eliminace dané rozpornosti.

K otázkám řízení a některých jeho překážek předsedal příspěvek *M. Jodl* (Československo).³ Příspěvek měl značný ohlas, i když z časových důvodů nemohl být náležitě diskutován.

³ Příspěvek je pod titulem *Vliv disfunkcí politizace na plnění pracovního úkolu* publikován

rovněž v tomto čísle Sociologického časopisu, proto jeho obsah nereprodukuje.

U jednotlivých příspěvků jsme již zaznamenali podněty k navazování výzkumné spolupráce v mezinárodním měřítku. K tomu pronesl A. Sarapata speciální referát, jenž znamenal počátek konkrétního úsilí dohodnout se o metodách společné práce na takových úsecích, jako je informace, bibliografie, výměna literatury, překlady, výměna pracovníků, konference, zejména pak společné výzkumy jakožto vrcholná forma spolupráce. Její optimální varianta závisí na volbě tématu a organizačním zajištění. Sarapata podal včetně celé řady témat z oboru sociologie práce, která by padala v úvahu z polské strany: výzkum inženýrů, vedoucích kádru, společenské stratifikace, mobilita, fluktuace, uspokojenost prací, práce žen, příchod mládeže do práce. Současně s přípravou výzkumů bude nutno společně teoreticky zpracovat alespoň tyto problémy:

1. Definice práce a její místo v soustavě hodnot.
2. Postavení pracujících lidí ve společnosti.
3. Modely pracovního chování.
4. Vliv závodů na vztah pracovníků k práci a na životní styl.

V zájmu úspěchu společných výzkumů bude nutno také nacházet společný jazyk ve smyslu orientace na srovnatelná kulturní fakta a situace, oprav na rozdílnost společenských hodnot v různých zemích. Důležitý byl též požadavek, aby konference v jednotlivých zemích nebyly plánovány libovolně, nýbrž v souladu s potřebami společných mezinárodních výzkumů.

A. Hegedüs uvedl, že je na čase, aby dosavadní proces rozhojňování mnohotvárnosti sociologických výzkumů v různých zemích byl doplněn procesem mezinárodní integrace marxistické sociologie. Jednou z ústředních otázek tohoto procesu je společné zpracování operačních „zprostředkujících“ pojmů, které by byly použitelné na jedné straně v konkrétních výzkumech, na druhé straně pro přibližování k základním teoretickým kategoriím marxismu. Za takový považuje Hegedüs právě pojem identifikace.

Se všeobecným souhlasem byl přijat návrh A. Matejka, aby se usilovalo o zajištění tříměsíčních výměnných výzkumných pobytů sociologů z jedné země v druhých zemích.

Maďarští sociologové předložili konferenci seznam 52 témat z různých sociologických disciplín, která jsou v zemi v přítomnosti zpracovávána a nabídli účastníkům spolupráci při kterýchkoliv z nich.⁴ Českoslovenští účastníci neprojeвили takovou pohotovost. Pokud jde o sociologii práce, vyjádřili v souladu se svými možnostmi ochotu spolupracovat zatím na dvou výzkumech: inženýrů a uspokojenosti prací.

Náš informativní záznam o průběhu a náplni varšavské konference i beze zvláštních komentářů svědčí výmluvně o těchto skutečnostech:

1. Vývoj socialistických společenských vztahů staví sociologické problémy rychleji než

je sociologové při dosavadní intenzitě, organizaci a vybavenosti své práce ve většině zemí stačí ne snad zkoumat a řešit, ale vůbec stavět a někdy i jen zaznamenávat.

2. Varšavská konference — a nebude neskromností, vyjádříme-li dojem, že do určité míry i naše Hrazanská konference o struktuře — indikuje pro rok 1964 v řadě zemí počátek vážného obratu k soustředěnému badatelskému úsilí v klíčovém problému společenské struktury a pracovních vztahů.

3. Po obdobích, kdy se vyskytovalo nemálo spekulativně dogmatických nebo zase empiristických jednostranností, se začíná výrazně rýsovat linie na organickou jednotu teorie a empirie, a to s vědomím složitosti zprostředkujících článků.

Dragoslav Slejška

Rokovanie v *sekcii sociológie dediny* nadväzovalo na dva roky trvajúcu dobrú spoluprácu poľských a československých sociológov. Jeden deň rokowania bol venovaný československej problematike a druhý deň poľskej problematike, najmä kolektívnym formám poľnohospodárskej výroby. V druhom dni rumunský delegát dr. Almanaus referoval o sociologickej škole prof. Gusti.

B. Gałęsi vo svojom referáte sa zaoberal teoretickými a metodologickými problémami sociológie dediny a niektorými problémami sociologických výskumov v poľnohospodárstve a na dedine. Polemizoval s názorom, ktorý chápe sociológiu dediny len ako protipól sociológie mesta. Sociológia dediny je sociológiou lokálnej spoločnosti, ktorej obsahom je aj sociológia dediny, rodiny, roľníctva, práce v poľnohospodárstve. Nie každý výskum, ktorý sa robí na dedine, patrí svojim charakterom do sociológie dediny. Sociológia dediny nie je len súhrnom rôznych tvrdení, ktoré vyplývajú z empirických výskumov, ale predovšetkým tiež teória, ktorej cieľom je objasniť mechanizmus, ktorý funguje na dedine a zmeny, ktoré sa tu odohrávajú. Potreba sociológie dediny vyplynula z praxe riešenia otázok spriemyselnenia poľnohospodárskej výroby, najskôr v USA a neskôr aj v ostatných krajinách.

Problémami roľníctva sa zaoberali najlepší marxistickí teoretici a tieto práce ešte stále nestratili svoju hodnotu. Neexistovali však také práce, ktoré by sa zaoberali touto problematikou v období socializmu. Takéto práce nevznikli preto, že existovalo presvedčenie, že kolektivizácia poľnohospodárstva je takým prostriedkom, ktorý rýchle vyrieši všetky problémy poľnohospodárstva a preto tieto problémy netreba skúmať empiricky. Skutočnosť je však taká, že veľa problémov dediny a roľníctva môžeme nájsť v zmenenej podstate i v kolektizovanom poľnohospodárstve. V Poľsku a Juhoslávii socialistický systém vo svojich zásadných rysoch existuje už dvadsať rokov a kolektivizácia poľnohospodárstva sa realizovala len v malej miere a nepomýšľa sa ani na jej urýchlenie. V týchto krajinách

⁴ Seznam uveřejnil Zprávy Čs. sociologické společnosti v č. 3. (1965).

treba počítať skôr s dlhotrvajúcou existenciou tohto typu hospodárstva so socialistickým systémom i s novými formami kolektívizácie poľnohospodárskej výroby. Táto skutočnosť si zvlášť vyžaduje i empirické sociologické výskumy. Takéto výskumy môžu byť prospešné i pre riešenie praktických otázok politiky strany, ale i pre ostatné krajiny, ktoré konštruujú svoj agrárny program z hľadiska socialistických spoločenských zmien. Sociologické výskumy (alebo presnejšie spoločensko-ekonomické) na poľskej dedine sa zameriavajú predovšetkým na individuálne poľnohospodárstvo. Poľské poľnohospodárstvo sa opiera na individuálne roľnícke hospodárstva, založené na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov a predovšetkým zeme. (V roku 1961 štátne majetky produkovali 12,1% poľnohospodárskych výrobkov a družstvá 1,2% z celej poľnohospodárskej produkcie.)

Individuálne hospodárstva môžu mať rôzny rozsah. (Päťdesiat a v niektorých oblastiach i 100 ha pôdy. Predaj pôdy bol až do polovice roku 1963 voľný, dnes je obmedzený tak, že hospodárstva pod 7 ha nemôžu deliť.) Nájomná práca v poľnohospodárstve je povolená. Tieto fakty môžu oprávnené vzbudzovať obavy, že na dedine bude „vyrastať“ kapitalizmus. Napriek tomu však tomu tak nie je. Bránia tomu objektívne ekonomické podmienky v celom poľskom hospodárstve, politické a subjektívne, ktoré sú spojené so všeobecnou vedomou i nevedomou akceptáciou hodnôt socialistickej ideológie. Práca u zámožnejšieho roľníka sa pokladá za spoločensky ponížujúcu a kariéra kapitalistického farmára stratila už v Poľsku hodne zo svojej atraktívnosti.

V skutočnosti vyslovene kapitalistických poľnohospodárskych závodov ako aj dedinských bezzemkov je mizivé percento. B. Gałęski rozdeľuje individuálne hospodárstva na tieto typy:

1. Hospodárstvo, ktorého základom je práca celej rodiny a príjem je výlučne z tejto práce. Rodinné roľnícke hospodárstvo.
2. Malé hospodárstva, ktoré absorbujú len časť pracovnej sily. Príjem z poľnohospodárstva je len vedľajším zdrojom príjmov. Hospodárstva roľnícko-robotnícke.

Spoločensko-ekonomickú situáciu týchto rodín ovplyvňuje socialistická industrializácia. Roľnícku rodinu cez impulzy modernizácie výroby a druhý typ prostredníctvom práce mimo poľnohospodárstva a dediny.

Industrializácia krajiny vytvára impulzy a podmienky pre vzrast poľnohospodárskej výroby a socialistický charakter tohto procesu nedáva možnosť kapitalistickej koncentrácie poľnohospodárstva a teda agrárna politika musí hľadať iné cesty vývinu. Táto politika nie je namierená proti individuálnym hospodárstvám, ale naopak veľmi sa o ne stará a pomáha im. Zvláštny význam má skutočnosť, že tieto hospodárstva môžu využívať výrobné prostriedky (ťažšie stroje, traktory), ktoré sú vlastníctvom kolektívnym „roľníckych krúžkov“ a opiera sa o vybudovaný systém rôznych foriem družstevníctva.

Touto problematikou sa vo svojom referáte zaoberal Z. Szpakowski. Vysvetlil históriu družstevníctva v Poľsku a jeho súčasné formy na dedine. Najrozšírenejšou formou družstevníctva sú družstvá poľnohospodársko-roľnícke, ktoré sú združené v Centrále roľníckych družstiev, ktorá má patronát i nad inými typami družstiev na dedine. Základnou úlohou tohto typu družstva je organizácia obchodu na dedine — odpredaja a nákupu. Tieto družstvá majú asi 4 milióny členov (40% dospelého obyvateľstva bývajúceho na dedine).

Druhým typom sú tzv. družstvá práce, ktoré pracujú na dedine (remeslá, služby, doprava, ľudový priemysel) i mimo terénu dediny.

Tretím typom a druhým najpočetnejším sú úverové družstvá, ktorých hlavnou úlohou je úverovanie investícií roľníkov.

Potom sú veľmi početné družstvá mliekárske, hydinárske, zeleninárske, ovocinárske.

Nášmu typu družstiev na dedine sa približujú v Poľsku výrobné družstvá.

Veľmi podrobne sa zaoberal Szpakowski charakterom a úlohou „roľníckych krúžkov“, ktoré majú starú tradíciu a dnes ich je v Poľsku okolo 30 000 a majú 800 000 členov. Pôsobia v $\frac{3}{4}$ dedín a zahrňujú 25% všetkých poľnohospodárstiev. Organizované sú v Centrálnom sväze krúžkov a roľníckych organizácií. Fond rozvoja poľnohospodárstva je finančným zdrojom roľníckych krúžkov, ktorých hlavnou úlohou je pomáhať mechanizácii poľnohospodárstva, ale často majú tieto krúžky charakter služieb a mimopoľnohospodárskej výroby.

Problematickou výrobných družstiev na dedine sa zaoberala L. M. Szwengrub-Judenko. Dnes je v Poľsku 1558 takýchto družstiev a majú 30 000 členov. Sociologický výskum na týchto družstvách sa začal len nedávno a jeho cieľom je: a) Zistiť, či súčasný model tohto družstva dáva možnosť socialistického prebudovania dediny, či je správnu formou prechodu od rodinného hospodárstva k vysoko produktívnemu a špecializovanému hospodárstvu. b) Prečo je a v čom spočíva malá atraktivnosť a príťažlivosť družstva pre roľníkov. c) Kto sú súčasní družstevníci a v čom sú ich motívy vstupu do družstva a príčiny zotrvávania v ňom.

Výskum sa robí na 20 družstvách v šiestich krajoch. Výsledky výskumu dali odpoveď na postavené otázky:

Družstevníci v skúmaných družstvách sú predovšetkým bývalí poľnohospodárski robotníci. Súčasný model družstva nie je atraktívny pre roľníkov napriek tomu, že je tu pomerne vysoká pracovná jednotka. Malá je ešte špecializácia v práci, nízke vzdelanie roľníkov, rodiny pracujú samostatne na záhumienku a spoločne v družstve, malá zodpovednosť v práci. To sú všetko faktory, ktoré oslabujú atraktivnosť tejto formy kolektívnej výroby. V skutočnosti tieto družstvá sú súhrnom malých rodinných hospodárstiev a líšia sa len rozsahom obrábanej pôdy, počtom členov rodinného hospodárstva, formou odmeňovania a spôsobom investovania. Pochopiteľne, že spoločenské premeny na takejto dedine